

Розділ 6.

**ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ
ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

**6.1. Кредитування сільськогосподарських
товаровиробників під заставу сільськогосподарської
продукції та його правове забезпечення**

Належне функціонування аграрного сектору економіки неможливо без його кредитування, адже сільськогосподарські товаровиробники відчують брак обігових коштів для проведення необхідних робіт, особливо з урахуванням сезонності аграрного виробництва. Зважаючи на існуючу законодавчу заборону обігу земель сільськогосподарського призначення, отримання кредитів під їх заставу у даний час є неможливим. Кредитування під заставу майбутнього врожаю, можливість якого передбачена Законом України «Про аграрні розписки» від 06.11.2012 р., № 5479-VI¹, також поки що не є достатньо пошире-

¹ Про аграрні розписки : Закон України від 06.11.2012 р., № 5479-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. Ст. 695.

ним зважаючи на відсутність чіткого механізму виконання приписів цього закону. Звідси фактично єдиною можливістю кредитування сільськогосподарських товаровиробників залишається отримання грошових коштів під заставу виробленої ними сільськогосподарської продукції. Вивчення питань правового забезпечення таких кредитних відносин має важливе як теоретичне (для подальшого вдосконалення теорії аграрного права та інших галузевих юридичних наук), так і практичне (для вдосконалення законодавства України, вирішення проблем у правозастосуванні) значення.

Вітчизняне законодавство містить спеціальні приписи щодо кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу аграрної продукції з боку держави, зокрема, шляхом заставної закупівлі такої продукції. Заставною закупівлею вважається зарахування до державного інтервенційного фонду об'єкта державного цінового регулювання – предмета застави у разі, коли бюджетна позика та (або) плата за її використання не були погашені у строк, передбачений договором (п. 2. 6. ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р., № 1877-IV¹). Відносини щодо застави сільськогосподарської продукції під державне кредитування регламентуються ст. 12 розгляданого Закону, згідно з якою за рішенням КМ України може запроваджуватися режим заставних закупівель, сутність якого зводиться до наступного.

Зазначений вид кредитування сільськогосподарських товаровиробників полягає у наданні їм бюджетної позики. При цьому така позика надається виключно виробникам зерна, що є об'єктом державного цінового регулювання. Перелік цих об'єктів наведений у ст. 3 названого Закону, згідно з п. 3.3. якої до них належать: пшениця тверда й м'яка, зерно суміші пшениці й жита (меслин), кукурудза, ячмінь, жито озиме й ярове та ін. Отже, грошові кошти можуть надаватися державою виключно під заставу сільськогосподарської продукції рослинного походження.

¹ Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. № 1877-IV. 2004. Ст. 527.

Особливістю означених кредитних відносин є те, що обов'язковим їх учасником є Аграрний фонд, який уповноважений надавати таку бюджетну позику. Цей фонд є державною спеціалізованою установою, уповноваженою КМ України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України (п. п. 9.1.1. п. 9.1. ст. 9 Закону). Правове становище Аграрного фонду визначено Положенням про Аграрний фонд, затвердженим Постановою КМУ від 06.07.2005 р., № 543¹, згідно п. 6 якого основними завданнями цієї установи є: (а) проведення цінової політики в агропромисловому секторі економіки; (б) виконання від імені держави функції кредитора на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання; (в) виконання бюджетних програм, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік; (г) формування державного інтервенційного фонду об'єктів державного цінового регулювання виключно для здійснення товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку. Отже, участь у кредитних правовідносинах, кредитування сільськогосподарських підприємств є одним із безпосередніх завдань Аграрного фонду і саме він виступає стороною (кредитором) у відповідних договорах про надання бюджетних коштів аграрним товаровиробникам під заставу сільськогосподарської продукції.

Проте насправді в Україні функціонує не лише названий Аграрний фонд. Так, Постановою КМ України «Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд» від 22.04.2013 р. № 364² було засновано ПАТ «Аграрний фонд» із статутним капіталом 5 млрд грн., 100% якого належить державі. Функції з управління корпоративними права зазначеного ПАТ покладено на Міністерство аграрної політики та продовольства України.

ПАТ «Аграрний фонд» функціонує згідно свого статуту, який було затверджено Постановою КМ України від 24.07.2013 р. № 698. Згідно п. 17 цього локального документа, метою діяльності ПАТ є ство-

¹ Положення про Аграрний фонд : Постанова КМ України від 06.07.2005 р., *Офіційний вісник України*. № 543 2005. Ст. 1574.

² Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд» : Постанова КМ України від 22.04.2013 р. *Офіційний вісник України*. № 40. 2013. Ст. 1422.

рення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку сільськогосподарської продукції, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, а також одержання прибутку від провадження господарської діяльності відповідно до законодавства. Зважаючи на це, серед видів діяльності ПАТ «Аграрний фонд» названо, зокрема, (а) вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур, (б) оптова та роздрібна торгівля зерном, цукром, іншими продуктами харчування, насінням, (в) складське господарство, (г) надання в оренду сільськогосподарських машин і устаткування, (д) оброблення насіння для відтворення, (е) лізингові операції, (є) інвестиційна діяльність, (ж) ведення товарного сільськогосподарського виробництва, (з) змішане сільське господарство та ін.

З викладеного вбачається, що ПАТ «Аграрний фонд», фактично, є самостійним суб'єктом господарювання, що займається сільськогосподарською та іншою, пов'язаною із сільським господарством, діяльністю. У статуті цього акціонерного товариства не йдеться про участь ПАТ «Аграрний фонд» у відносинах щодо кредитування сільськогосподарських підприємств, про заставні закупівлі сільськогосподарської продукції.

Незважаючи на це, на офіційному веб-сайті ПАТ «Аграрний фонд» міститься інформація про проведення ним форвардних закупівель зерна під заставу сільськогосподарської продукції. При цьому голова правління цього суб'єкта Радченко А. зазначив, що Міністерством аграрної політики та продовольства України підготовлено нову редакцію закону про державну підтримку сільського господарства, що передбачає передання функцій Аграрного фонду (державної спеціалізованої бюджетної установи) ПАТ «Аграрний фонд»¹.

Звідси існує потреба вдосконалення правової регламентації участі Аграрного фонду в кредитних правовідносинах за участю сільськогосподарських підприємств, зокрема щодо заставної закупівлі зерна та іншої сільськогосподарської продукції. Це слід зробити шляхом

¹ Офіційний веб-сайт Публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд». URL: http://agrofond.gov.ua/intervyu_liga_biznes.

уточнення у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» функцій ПАТ «Аграрний фонд» у таких кредитних правовідносинах¹.

Отримати грошові кошти від Аграрного фонду у вигляді бюджетної позики можуть лише сільськогосподарські товаровиробники. При цьому згідно п. 12.3. ст. 12 розглядуваного Закону, бюджетна позика у межах режиму державних заставних закупівель не може бути надана особі, яка: а) має непогашений податковий борг із загальнодержавних податків і зборів та єдиного соціального внеску; б) має прострочену заборгованість за будь-якими видами бюджетних позик або за іншими кредитами (позиками), гарантованими державою; в) перебуває у процесі санації, банкрутства або ліквідації; г) має прострочену заборгованість з виплати орендної плати за земельні паї, орендовані у фізичних осіб – їх власників; д) не є сільськогосподарським підприємством. Тобто бюджетна позика надається лише юридичним особам, предметом діяльності яких є виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація.

У рахунок забезпечення виконання зобов'язання сільськогосподарського підприємства щодо повернення бюджетної позики у заставу на підставі відповідного договору надається зерно. Підпунктом 12.2.1. п. 12.2. ст. 12 Закону визначено, що стандартна форма кредитного договору розробляється Аграрним фондом та затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства. Свого часу форма такого договору була затверджена наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Форми кредитного договору про бюджетні позики в межах режиму державних заставних закупівель» від 15.07.2005 р. № 318, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 21.07.2005 р. за № 786/11066. Цією формою передбачалося, що кредитор надає позичальнику бюджетну позику в межах режиму державних заставних закупівель відповідно

¹ Уркевич В. Ю. Аграрний фонд як учасник кредитних правовідносин за участю сільськогосподарських підприємств. *Правове забезпечення розвитку національної інноваційної системи в умовах глобалізації*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 груд. 2015 р). Харків, 2015. С. 266–269.

до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», а сільськогосподарський товаровиробник повертає суму такої позики та сплачує відсотки за її користування на умовах договору. Навіть незважаючи на певну некоректність положень цього договору (укладався кредитний договір на надання позики, а як відомо – кредит та позика є різними юридичними категоріями), зараз ця форма скасована наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства аграрної політики України від 15.07.2005 р. № 318» від 27.03.2015 р., № 116, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 09.04.2015 р. за № 396/26841. Тобто, у даний час форма договору про державне кредитування у межах режиму заставних закупівель загалом не встановлена.

Передача зерна у заставу оформлюється шляхом передання Аграрному фонду сільськогосподарським товаровиробником подвійного складського свідоцтва. Відповідно до ст. 37 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 р., № 37-IV¹ встановлено, що таке свідоцтво видається зерновим складом на підтвердження прийняття зерна на зберігання. Подвійне складське свідоцтво складається з двох частин – складського свідоцтва та заставного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного. У кожній з двох частин подвійного складського свідоцтва мають бути однаково зазначені: а) найменування та місцезнаходження зернового складу, що прийняв зерно на зберігання; б) поточний номер складського свідоцтва за реєстром складських документів зернового складу; в) найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи; г) найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, а за необхідності – якісні характеристики зерна; д) строк, на який прийнято зерно на зберігання, якщо такий строк встановлюється, або ж вказівка, що зерно прийнято на зберігання до запитання; е) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок оплати зберігання; є) дата видачі

¹ Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. *Відомості Верховної ради України*. № 37-IV. 2002. Ст. 258.

складського свідоцтва; ж) підпис уповноваженої особи та печатка зернового складу (ст. 38 названого Закону). Форма такого свідоцтва затверджена Постановою КМУ «Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно» від 11.04.2003 р., № 510¹. Отже, державне кредитування у вигляді бюджетної позики надається сільськогосподарському товаровиробникові під заставу вже зібраного врожаю, тобто зерна, розміщеного на зерновому складі.

Законодавство обмежує розмір позики, що може надаватися під заставу зерна. Так, згідно з пп. 12.2.2. п. 12.2. ст. 12 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» розмір суми бюджетної позики не може перевищувати 80% розміру мінімальної інтервенційної ціни. Мінімальні та максимальні інтервенційні ціни на об'єкти державного цінового регулювання у 2015/2016 маркетинговому періоді встановлено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України «Питання діяльності Аграрного фонду на організованому аграрному ринку у 2015/2016 маркетинговому періоді» від 29.07.2015 р., № 292, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 18.08.2015 р. за № 980/27425. Приміром, для пшениці м'якої групи «А» така мінімальна ціна встановлена на рівні 3509 грн (з урахуванням ПДВ) за 1 тону (для 1 класу), 3429 грн за 1 тону (для 2 класу) та 3349 грн. за 1 тону (для 3 класу). Звідси під заставу однієї тони пшениці м'якої групи «А» сільськогосподарське підприємство може отримати від Аграрного фонду не більше ніж 2807 грн.

Строк надання бюджетної позики визначається за погодженням між Аграрним фондом та сільськогосподарським підприємством, проте він не може перевищувати строку одного маркетингового періоду, тобто періоду, який розпочинається з місяця, у якому починає поставлятися (продаватися) окремий вид продукції рослинництва відповідного врожаю, та закінчується останнім числом місяця, що

¹ Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно : Постанова КМ України від 11.04.2003 р., № 510. *Офіційний вісник України*. № 16. 2003. Ст. 706.

передусь місяцю, в якому починає поставлятися (продаватися) такий самий вид продукції рослинництва наступного врожаю. Пролонгації та дисконтування (списання) основної суми та процентів не дозволяються.

Основна сума бюджетної позики та плата за її використання погашається єдиним платежем у строк, визначений у кредитному договорі. Дозволяється дострокове погашення суми бюджетної позики та пропорційне погашення плати за її використання або їх частини. При повному погашенні основної суми бюджетної позики та плати за її використання, у тому числі достроковому, позичальнику повертається подвійне складське свідоцтво, а зерно звільняється з-під режиму застави.

Інші правові наслідки має порушення сільськогосподарським товаровиробником своїх зобов'язань. У цьому разі: а) предмет застави переходить у власність держави та зараховується до складу державного інтервенційного фонду за цінами, що діяли на момент оцінки такого предмета застави; б) зобов'язання між сторонами договору вважаються повністю виконаними (у тому числі щодо плати за користування бюджетною позикою та повернення її основної суми); в) обов'язок з оплати вартості подальшого зберігання колишнього об'єкта застави переходить на кредитора; г) кредитор набуває прав вигодонабувача за договором страхування такого колишнього об'єкта застави.

Бюджетна позика у межах режиму заставних закупівель є платною. Плата за використання бюджетної позики встановлюється на рівні 50% від середньозваженого процента за кредитами банків, наданих строком до 12 календарних місяців та повністю забезпечених заставою, який фактично склався станом на 1 травня поточного бюджетного року. Такий розмір відсотків за користування державними коштами є пільговим та встановлений виключно для сільськогосподарських товаровиробників.

Проте, слід звернути увагу й на такий аспект розглядуваних питань. Законом України від 10.04.2008 р., № 250-VI¹ було ратифіковано

¹ Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі : Закон України від 10. 05. 2008 р., № 250-V. *Відомості Верховної Ради України*. № 23. 2008. Ст. 213.

Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі, складений 05.02.2008 р. між СОТ та Україною у Женеві. Таким чином Маракесьька угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. набула для України чинності з 16.05.2008 р. Додатком до цієї угоди є Угода про сільське господарство, що укладена з метою створення справедливої й ринково-орієнтованої системи торгівлі в галузі сільського господарства. Згідно додатку 2 до цієї Угоди всі заходи щодо державної підтримки сільського господарства умовно можна поділити на три групи: «зелена», «блакитна» і «жовта» скриньки. Заходи «жовтої скриньки» спрямовані на стимулювання виробництва та підвищення його прибутковості (підтримка цін на продукцію, здешевлення вхідних матеріально-технічних ресурсів тощо). Перелік цих заходів називається у п. 5 додатку № 2 до названої Угоди як прямі виплати виробникам, а самі ці заходи розглядаються як небажані.

Після вступу до СОТ Україна має можливість ефективно субсидувати агропромисловий комплекс в рамках бюджетних програм, спрямованих, зокрема, на розвиток тваринництва, рослинництва, здешевлення вартості кредитів, формування державного продовольчого резерву Аграрним фондом. Водночас згідно домовленостей, прийнятих у рамках СОТ, Україна зобов'язалася не перевищувати річний сукупний вимір підтримки, який акумулює в собі окремі «жовті» програми, у розмірі 3 млрд 43 млн¹. Викладене свідчить про те, що у майбутньому обсяг розглянутого кредитування сільськогосподарських товаровиробників у межах режиму заставної закупівлі зерна буде скорочуватися, з одночасним розширенням заходів так званої «зеленої скриньки», оскільки вони у межах СОТ жодним чином не обмежуються (це, приміром, створення ринкової аграрної інфраструктури, надання консалтингових та маркетингових послуг (у тому числі через систему сільськогосподарської дорадчої служби та сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи), охорона навколишнього природного середовища, навчання, підвищення кваліфікації, стиmuлювання впровадження інноваційних аграрних технологій та інше).

¹ Державна підтримка сільського господарства України в умовах СОТ. URL: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/wto/ukr/983.html>.

Зазначимо, що окрім викладеного, сільськогосподарські товаровиробники також не позбавлені права отримати кредити під заставу сільськогосподарської продукції з коштів приватних осіб. Проте в цьому разі законодавство України яких-небудь особливостей таких кредитних правовідносин не визначає. Отримати такі кошти можна або від банківської установи в порядку, визначеному законодавством про банки та банківську діяльність, або ж у вигляді так званого «товарного кредиту» від контрагентів, забезпечення по сплаті вартості яких будуть надані у вигляді застави сільськогосподарської продукції відповідно до ЦК України та Закону України «Про заставу» від 02.10.1992 р., № 2654-ХІІ¹.

Викладене дозволяє підсумувати, що правові приписи щодо державного кредитування в Україні сільськогосподарських товаровиробників під заставу сільськогосподарської продукції не є досконалыми. Потребує затвердження стандартна форма договору про надання бюджетної позики Аграрним фондом. Також слід удосконалити приписи Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо можливості надання кредитів державою під заставу не лише зерна, а й іншої сільськогосподарської продукції рослинного чи тваринного походження², а також участі у розглядуваних відносинах ПАТ «Аграрний фонд».

6.2. Правові засади обігу аграрних розписок

Сільськогосподарські товаровиробники здійснюють свою виробничо-господарську діяльність з використанням живих рослинних та тваринних організмів, під впливом природно-кліматичних умов, наслідком чого є її сезонність. Для організації виробництва сільськогосподарської продукції такі суб'єкти протягом короткого проміжку часу

¹ Про заставу : Закон України від 02.10.1992 р., № 2654-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. № 47.1992.Ст. 642.

² Уркевич В. Ю. Про правове забезпечення кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу сільськогосподарської продукції. *Право та інновації*. Харків. 2015. № 3 (11). С. 9–14.